

Парламент палаталары депутаттарының тең құқылығы жөніндегі мәселелер

Сәтбаева Қ.

ҚР ИМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды заң институты

В статье рассматриваются права, обязанности депутатов Сената и Мажилиса Парламента Республики Казахстан и гарантии депутатской деятельности. При рассмотрении конституционно-правового статуса депутатов автором определяется положение депутатов обеих палат Парламента, раскрываются права и обязанности депутатов от фракций.

In given clause the rights, duties of deputies of the Senate and Mazhilis of Parliament of Republic Kazakhstan and guarantees of deputy activity are considered. By consideration a legal status of deputies equality of deputies of chambers of Parliament is defined. The rights and duties of deputy fractions also reveal.

Қазақстан Республикасының депутатына анықтама беру үшін депутаттың өз қызметінің түрі бойынша қандай фактілік қатынастарға түсетініне сүйеніп, осы қатынастардың қандай нормалармен реттелетінін анықтап, оның қызметінің тиімділігі мен кедергісіздігін қандай кепілдіктер қамтамасыз ететінін біліп алу керек.

Депутаттар халық мүдделері мен еркін жүзеге асыру барысында осы халық еркін жалпымемлекеттік ерікке айналдырады. Олар өз қызметін мемлекет атынан жүзеге асырады, тек өз сайлаушыларының мүдделерін ғана емес, сонымен қатар мемлекет мүдделерін де ескереді. Сондықтан депутат халық өкілі және мемлекеттік билік өкілі болып табылады.

Депутат — мемлекеттік қайраткер, және ол мемлекеттік биліктің өкілі болып табылады. Өзінің барлық қызметінде ол жалпымемлекеттік мүдделерді басшылыққа алу керек және басшылыққа алады да. Сол себепті республика заңдары депутатты тиісті өкілеттіктермен қамтамасыз етеді, осы өкілеттіктер депутат әрекетінің белсенділігі үшін мықты заңдық негіз құрады. Депутат міндеттері мен құқықтарының барлық жинағы оның мемлекеттік билік өкілі болып табылуының куәсі.

Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты және Мәжілісі депутаттарының құқықтарын, міндеттерін, сонымен қатар олардың парламенттік қызметті жүзеге асыру барысындағы негізгі құқықтық және әлеуметтік кепілдіктерін белгілейтін құқықтық нормалар Республика Парламенті депутаттарының мәртебесін құрайды. Бұл ережелер Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңында, «Қазақстан Республикасы Парламентінің комитеттері мен комиссиялары туралы» Республика Заңында, Парламент және оның Палаталарының Регламенттерінде бекітілген.

«Депутат мәртебесі» ұғымының Сенат депутаттарына да, Мәжіліс депутаттарына да қолданылуы олардың Парламенттегі заң шығару қызметін жүзеге асыруы барысындағы құқықтық жағдайларының теңдігін анықтайды. Дегенмен, Сенат пен Мәжіліс депутаттарының құқықтық жағдайларын екі дербес құқықтық институттар ретінде жеке-жеке қарастыру да қисынды болары сөзсіз, себебі Парламент Палаталарының құрылуы мен қызметінің әрқайсысына тән тек өзіндік ерекшеліктері бар.

Мұндай ерекшеліктер, ең алдымен, олардың құрылуы барысында анықталады. Республика Конституциясының 51-бабының 4-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтығында тұратын және оның аумағында соңғы он жылда тұрақты тұрып жатқан адам Парламент депутаты бола алады. Яғни республика аумағында тұрақты тұру мерзімі екі Палата депутаттары үшін де бірдей.

Ал айырмашылықтарға келер болсақ, негізгі ерекшелік Мәжіліс депутаттарының халықпен тікелей сайланып, халық өкілі болып табылуымен байланысты. Республика Конституциясының 51-бабы 1-тармағы Мәжілістің тоқсан сегіз депутатын сайлау жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы жүзеге асырылатындығын, Мәжілістің тоғыз депутатын Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтындығын бекітеді.

Сенат Палатасының депутаттарын жергілікті өкілді органдар — облыстық, қалалық, аудандық мәслихаттар депутаттары сайлайды, яғни Сенат депутаттары жанама сайлау құқығы негізінде сайланады. Негізгі Заңға сәйкес Сенат Конституциялық заңда белгіленген тәртіппен әр облыстан, республикалық маңызы бар қаладан және Қазақстан Республикасының астанасынан екі адамнан өкілдік ететін депутаттардан құралады. Сенатта қоғамның ұлттық-мәдени және өзге де елеулі

мүдделерінің білдірілуін қамтамасыз ету қажеттілігі ескеріліп, Сенаттың он бес депутатын Республика Президенті тағайындайды (Конституцияның 50-б. 2-т.).

Келесі топқа жас мөлшеріне, тұрғылықты тұрағына, жұмыс өтіліне байланысты айырмашылықтарды жатқызуға болады: жасы жиырма беске толған адам Мәжіліс депутаты бола алады. Жасы отызға толған, жоғары білімі және кемінде бес жыл жұмыс өтілі бар, тиісті облыстың, республикалық маңызы бар қаланың не республика астанасының аумағында кемінде үш жыл тұрақты тұрып жатқан адам Сенат депутаты бола алады. Сонымен қатар екі Палатаның өкілеттік мерзіміндегі айырмашылықтарды ескере кету қажет. Мәжіліс депутаттарының өкілеттік мерзімі — бес жыл, ал Сенат депутаттарының өкілеттік мерзімі — алты жыл, және сайланған Сенат депутаттарының жартысы әрбір үш жыл сайын қайта сайланып отырады. Бұл орайда олардың кезекті сайлауы бұлардың өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейінгі екі айдан кешіктірілмей өткізіледі.

Парламент депутаттарының өкілеттік мерзімінің тоқтатылуына келер болсақ, онда Конституцияға сәйкес өкілеттік мерзімнің тоқтатылуында екі Палата депутаттарының үшін бірдей ортақ және әр Палата депутаттары үшін жеке шарттар қарастырылған. Айталық, Парламент депутатының өкілеттігі орнынан түскен, ол қайтыс болған, соттың заңды күшіне енген шешімі бойынша депутат іс-әрекетке қабілетсіз, қайтыс болған немесе хабарсыз кеткен деп танылған жағдайларда тоқтатылады. Сонымен қатар Парламент депутаты: 1) ол Қазақстаннан тысқары жерге тұрақты тұруға кеткен; 2) оған қатысты соттың айыптау үкімі заңды күшіне енген; 3) Қазақстан Республикасының азаматтығын жоғалтқан кезде өз мандатынан айырылады. Бұл екі Палата депутаттары үшін ортақ шарттар. Ал олардың өкілеттік мерзіміндегі айырмашылықтар Конституция ұйғарымы бойынша былай анықталады: «Парламент Мәжілісінің депутаты: 1) депутат конституциялық заңға сәйкес өзін сайлаған саяси партиядан шыққан немесе шығарылған; 2) Конституциялық заңға сәйкес депутатты сайлаған саяси партия қызметін тоқтатқан кезде өз мандатынан айырылады. Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін. Парламент және Парламент Мәжілісі депутаттарының өкілеттігі тиісінше Парламент немесе Парламент Мәжілісі таратылған жағдайларда тоқтатылады» (Конституцияның 52-б. 5-т.).

Ал «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заң Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігін, сонымен қатар тиісінше облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және Республика астанасының барлық мәслихаттары атынан өкілдік ететін депутаттар болып табылатын таңдаушылардың бірлескен отырысында сайланған Парламент Сенаты депутаттарының өкілеттігі осы таңдаушылардың шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігін қарастырады (24-б. 5-т.). Осы орайда аталмыш Конституциялық заңның 24-бабының 4-тармағы Парламент Мәжілісінің Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлаған депутаттарының өкілеттігі оның шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігін де қарастырғанын айта кеткен жөн. Сонымен қатар «өзін сайлаған саяси партиядан шыққан немесе шығарылған», «...депутатты сайлаған саяси партия» деген ұғымдардың дұрыстығы да күмәнді. Себебі Мәжіліс депутатын халық сайлайды, ал саяси партия оны сайлауға ұсынады.

Республика Конституциясының 62-бабының 7-тармағы республика заңдарының Конституцияға қайшы келмеуі қажеттігін бекітеді, яғни республикалық заңдар өз негізін Конституциядан алуы қажет. Олай болса «Конституциялық заңның аталмыш тармағы өз бастауын қайдан алды?» деген заңды сұрақ тууы мүмкін. Себебі Конституция «тиісінше облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және Республика астанасының барлық мәслихаттары атынан өкілдік ететін депутаттар болып табылатын таңдаушылардың бірлескен отырысында сайланған Парламент Сенаты депутаттарының өкілеттігі осы таңдаушылардың шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігін» де, «Парламент Мәжілісінің Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлаған депутаттарының өкілеттігі оның шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігін» де қарастырмайды және Конституцияда өз нормасын одан әрі өрбіту үшін өзге актіге сілтеме жасалмайды. Онда тек Парламент Сенатының тағайындалған депутаттарының өкілеттігі Республика Президентінің шешімі бойынша мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкіндігі туралы нақты норма ғана бекітілген.

Жалпы кез келген лауазымды тұлғаның құқықтары мен міндеттері оның қызмет әрекетімен тікелей байланысты. Сондықтан депутаттық қызмет нысаны ретінде оның өз сайлаушыларымен жүргізетін жұмысын ерекше атауға болады. Парламент депутаты, әсіресе Мәжіліс депутаты өз сайлаушыларымен тығыз байланыста болуы қажет. Мәжіліс депутаты өзін сайлаған халық алдында

өз жауапкершілігін ұмытпауы қажет. Әрине, кейінгі Конституцияға енгізілген өзгерістерге сәйкес Мәжіліс депутаты өзін ұсынған саяси партияға тәуелді, демек, өзіне «ұнамаған» депутатты саяси партия өз қатарынан шығарып тастаған жағдайда, депутат өз мандатынан айырылады. Сол себепті депутат өз қызметінде өзі шыққан партияның мүддесін басшылыққа алады. Дегенмен, ол өзін сайлаған халықты, яғни өз сайлаушыларын, ұмытпауы тиіс. Олардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін шаралар қолдануы қажет. Мұндай шаралардың қатарына сайлаушылардан келіп түскен арыздар, өтініштер, ұсыныстарды қарастыру, оларда көрсетілген мәселелерді дұрыс және дер кезінде шешу үшін өз өкілеттігі шегінде мүмкіндік жасау, азаматтарды қабылдау, қоғамдық пікірді зерделеу және қажет болған жағдайда тиісті мемлекеттік билік органдарына, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, қоғамдық бірлестіктерге ұсыныстар енгізу және т.б.

Қазіргі уақытта Парламент депутатының сайлаушылармен қарым-қатынасын жан-жақты, түпкілікті, нақты реттейтін бірде-бір нормативтік құжат жоқ. Тіпті Парламент және оның Палаталарының Регламенттерінде де аталмыш мәселе нақтыланбаған.

Парламентарийлер мәртебесін сипаттайтын жалпы ережелерге, ең алдымен, оның заң шығару қызметі саласындағы құқықтары мен міндеттерін анықтайтын нормалар жатады.

Қазақстан Республикасының әрекеттегі Конституциясы бойынша (61-б. 1-т.) заң шығару бастамасы құқығы Республика Президентіне, Парламент депутаттарына, Үкіметке тиесілі және тек қана Мәжілісте жүзеге асырылады. Заң шығару бастамасы құқығы заң жобалары мен оларға енгізілуі қажет түзетулерді Мәжіліске енгізу нысанында жүзеге асырылады. Бұл заң шығару қызметін жүзеге асыруда Парламент депутаты үшін аса маңызды, қажетті құқықтардың бірі болып табылады. Себебі оның басты қызметінің ең бірінші, негізгі, сатысы — заң шығару бастамасы.

Қазақстан заңнамасында көзделген депутаттарға берілетін құқықтардың басым бөлігі олардың парламенттік қызметті еш кедергісіз жүзеге асыруына бағытталған. Олардың ішіндегі ең негізгісі — депутатқа ешкімнің тиіспеу құқығы. Аталмыш құқық Парламент депутатын оның өкілеттік мерзімі ішінде тұтқынға алуға, күштеп әкелуге, сот тәртібімен белгіленетін әкімшілік жазалау шараларын қолдануға, қылмыс үстінде ұсталған немесе ауыр қылмыс жасаған реттерді қоспағанда, тиісті Палатаның келісімінсіз қылмыстық жауапқа тартуға болмайтындығымен анықталады.

Сонымен қатар Қазақстан заңнамасы Парламент қызметінің мәселелері бойынша өз әрекеттерін жүзеге асыру бойынша депутаттарды келесі құқықтармен қамтамасыз етеді:

1) лауазымды тұлғалармен кідіріссіз қабылдану құқығы. Бұл құқыққа сәйкес депутаттық қызмет мәселелері бойынша депутат мемлекеттік органдарға, қоғамдық бірлестіктерге, мемлекеттік ұйымдарға бөгетсіз кіру құқығын, сондай-ақ олардың басшыларымен және басқа да лауазымды тұлғаларымен кідіріссіз қабылдану құқығын пайдаланады. Депутат барған барлық органдар, мекемелер, ұйымдар, лауазымды тұлғалар оған кідіріссіз жауап беруге немесе ол сұраған құжаттармен қамтамасыз етуге міндетті. Депутаттың үндеуіне байланысты қосымша зерделеу қажет болған жағдайда органның, мекеменің, ұйымның жетекшісі, лауазымды тұлға бұл жөнінде депутатқа хабарлауға міндетті.

Депутаттың тиісті органдар, мекемелер, ұйымдар мәжілістерінде, оның ішінде жабық мәжілістерінде де, өзі қойған сұрақтарды қарау барысында қатысу құқығы бар. Сонымен бірге депутаттардың тергеу органдарының, тергеушілер мен соттардың қызметіне араласуға құқығы жоқ;

2) депутаттардың қызметін ақпараттық қамтамасыз ету. Аталмыш құқыққа сәйкес Палаталар Бюролары депутаты Парламент қабылдаған құжаттармен, сондай-ақ Парламент пен оның органдарының, басқа да мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктердің ресми таратылатын ақпараттық және анықтамалық материалдарымен қамтамасыз етеді. Мемлекеттік органдар мен ұйымдар, олардың лауазымды тұлғалары депутатқа оның депутаттық қызметінде туындаған мәселелер жөнінде консультациялық көмек көрсетеді;

3) депутаттардың қызметін материалдық, қаржылық және әлеуметтік-тұрмыстық жағынан қамтамасыз ету. Аталмыш құқық Республика астанасынан тыс жерде тұратын депутаттарға олардың өкілеттігі мерзіміне тегін пайдалану шартымен мемлекеттік тұрғын-үй қорынан және заңдарда белгіленген нормалар бойынша тұрмысқа жайлы және жиһазбен жабдықталған тұрғын үй берілуін, Парламент депутатының өз сайлаушыларымен өзара қарым-қатынас жасауы, оларды Парламент қызметі туралы ұдайы хабардар етіп отыруы, Парламенттің, оның Палаталары мен органдарының тапсырмаларын орындауы үшін әрбір депутатқа: а) көлікпен жол жүру құжаттарын кезектен тыс алуын; б) сайлау округтеріне іссапарларға шығып тұруын, Парламенттің, оның Палаталары мен

олардың органдарының тапсырмаларын орындау үшін депутат іссапарларға жіберілген жағдайда оған заңдарда белгіленген нормалар бойынша іссапар шығыстары төленуін қамтамасыз етеді.

Парламент депутаты айтылғандармен бірге заңмен белгіленген тәртіпте депутаттық сауалдар мен сұраулар салады. Депутаттық сауал Парламент Палаталарының бірлескен және бөлек отырыстарында депутаттық мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларына осы органның немесе лауазымды тұлғаның құзыретіне кіретін мәселелер жөнінде Парламент сессиясында негізделген түсініктеме беруін немесе өз көзқарасын баяндауын ресми сұраған талабы болып табылады.

Парламент депутатының Премьер-министр мен Үкімет мүшелеріне, Ұлттық банкі Төрағасына, Орталық сайлау комиссиясының Төрағасы мен мүшелеріне, Бас прокурорға, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Төрағасына, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің Төрағасы мен мүшелеріне сұрау салуға құқығы бар.

Сұрау салудың жазбаша не ауызша болуы мүмкін және сұрау салу нақты лауазымды тұлғаға арналады. Сұрау салу мен оған жауап беру тәртібі Қазақстан Республикасы Парламентінің Регламентімен қарастырылады. Өздеріне сұрау салынған лауазымды тұлғалар Парламенттің немесе Палатаның жалпы отырысында ол жөнінде жауап беруге міндетті. Сұрау салуға қайтарылған жауап пен оны талқылаудың нәтижелері бойынша Парламенттің немесе оның тиісті Палатасының қаулысы қабылданады.

Заң органы жұмысының сапалы нәтижесі Парламентпен, оның Палаталары жұмысы ережелерінің депутаттарымен сақталуына байланысты. Депутаттардың өздері мүшесі болып табылатын Палатаның, тұрақты комитеттердің, комиссиялардың отырыстарына қатысуы кворуммен тығыз байланысты, демек, отырыстың құқықтылығы, заңдарды қабылдау мүмкіншілігі, қоғам үшін үлкен саяси маңызы бар басқа да мәселелердің шешімі депутаттардың айтылған органдар отырыстарына қатысуымен тікелей тығыз байланысты.

«Парламент және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заң депутаттардың қызмет тәртібін бұзғаны үшін тәртіптік жазалау қарастырады. Депутат Палаталар мен оның органдарының отырыстарына дәлелді себептерсіз үш реттен артық қатыспаған жағдайда оған қатыспаған күндері үшін жалақы төлеуден бас тартылады, ал дәлелді себептерсіз бір айдан артық қатыспаған жағдайда — ол өзіне берілген барлық материалдық, қаржылық және әлеуметтік-тұрмыстық (жалақы, іссапарлар, көлік құралдары, санаторийлік-курорттық қызмет көрсету) қамтамасыз ету жағдайларынан айрылады.

Депутат Парламенттегі халық өкілі ретінде өзінің мінез-құлқы мен қызметін қоғамдағы адамгершілік талаптарына негіздеу керек. Қазақстан Республикасы Парламентінің Регламенті депутаттық әдеп ережелерін белгілейді. Бұл ережелер депутаттың өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы барысында, сондай-ақ қызметтен тыс уақыттарда басшылыққа алуы қажет мінез-құлық нормаларын анықтайды. Депутаттық әдеп ережелері келесі нормаларды қамтиды:

- Республика Парламентінің депутаттары бір-біріне және Парламент Палаталарының, комитеттердің, комиссиялар мен Парламент құрған басқа да депутаттық құрылымдардың жұмысына қатысушы өзге де адамдардың бәріне сыйластықпен қарауға тиіс;
- өз сөздерінде Парламент депутаттарының және басқа адамдардың ар-ожданы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін орынсыз айыптауларды, дөрекі, қорлайтын сөздерді қолданбауға тиіс;
- заңсыз және күш қолданатын әрекеттерге шақырмауға тиіс;
- Парламент Палаталарының, оның үйлестіруші және жұмыс органдарының қалыпты жұмысына кедергі келтірмеуге тиіс;
- шешеннің сөзін бөлмеу керек;
- бөтен карточканы пайдаланып, дауыс бермеу керек;
- іс-әрекетімен намысқа тиетін қимыл-әрекет жасауға, сес көрсетуге және қорлауға жол бермеу керек.

Өзінің депутаттық қызметін жүзеге асыру барысында және қызметтен тыс уақытта депутат белгіленген ережелерді ұстануға тиіс. Депутат мемлекеттік және өзге де заңмен қорғалатын құпиялары бар ақпаратты ондай құпияларды сақтаудың белгіленген тәртібін сақтай отырып, пайдалануға міндетті. Депутат өз қызметінің түрі бойынша мемлекеттік және өзге де заңмен қорғалатын құпиялары бар материалдармен жиі танысып отырады. Осы сипаттағы материалдарға ұқыпсыз, немқұрайлы қарау мемлекет, қоғам мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін. Мұндай

жағдай заңды жауаптылыққа әкеліп соқтырады. Регламентте мемлекеттік құпиялары бар құжаттарды сақтау тәртібін қатал сақтау міндеттілігі туралы айтылады.

Парламент Палаталары мен оның органдарының жабық отырысында депутаттарға белгілі болған мәліметтерді жарияламау әдептік ережелерге жатады.

Парламенттен өкіл болуға арнайы өкілеттігі жоқ Парламент депутаты басқа мемлекеттердің лауазымды адамдарымен және мемлекеттік органдарымен тек өз атынан ғана қатынас жасай алады және ол депутат ретінде емес, қатардағы азамат ретінде қатынас жасайды. Бұл орайда депутат Қазақстан Республикасының мүдделерін, оның азаматтарының құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғауға, өз әрекеттерімен Республика мүдделеріне нұқсан келтірмеуге, сондай-ақ басқа мемлекеттердің заңдарын бұзбауға, оларда мекендейтін халықтардың ұлттық дәстүрлері мен салттарын құрметтеуге міндетті.

Депутаттық әдеп ережелері депутаттың бұқаралық ақпарат құралдарында, баспасөз конференцияларында, митингілерде, өзге де көпшілік алдында сөйлеген сөздерін де қамтиды. Өз сөздерінде депутат анық және тексерілген фактілерді ғана пайдалануға, қоғамдық пікірді бұрмалайтын пайымдауларға жол бермеуге, кез келген азаматтың ар-ожданы мен қадір-қасиетін қорлайтын сөздерді қолданбауға тиіс. Себебі депутат Парламенттен тыс жерлерде де азаматтардың санасында заң шығару органының өкілі ретінде қабылданады және оның сөздері мен мәлімдемелеріне азаматтар ерекше сеніммен қарайды. Сондықтан депутаттың ойланбай, сарапқа салмай айтқан сөздері қажетсіз саяси салдар тудырады.

Депутаттық әдеп ережелері депутатқа сынап сөйлеген сөздерінде шындыққа үйлеспейтін не тексерілмеген фактілерді қасақана немесе абайсызда қолданып қалған жағдайда осы орайда мүдделері мен намысына нұқсан келген ұйымдардан, органдар мен адамдардан көпшілік алдында кешірім сұрауды ұсынады — бұл Парламент депутатының парызы. Егер адамдардың мүдделері мен намысы елеулі түрде зардап шексе, зардап шегушілер сотқа арыздана алады.

Депутаттар Парламент пен оның Палаталарының Регламенттері белгілеген депутаттық әдеп ережелерін сақтауға міндетті. Осы ережелер бұзылған жағдайда тиісті Палата Төрағасының шешімі бойынша депутатқа келесі жазалау шаралары қолданылады:

- парламенттік мінеу;
- көпшілік алдында кешірім сұрауға мәжбүр ету;
- Палаталардың бірлескен немесе бөлек бір жалпы отырысы бойы сөзден айыру;
- Палаталардың бірлескен немесе бөлек үш жалпы отырысы бойы сөзден айыру;
- Палаталардың бірлескен немесе бөлек жалпы бір отырысы уақытына залдан шығарып жіберу;
- біркүндік жалақысынан айыру.

«Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Конституциялық заңға сүйене отырып, Парламент депутаттары тіркелген саяси партиялар және өзге де қоғамдық бірлестіктер атынан саяси фракциялар мен депутаттық топтар түрлеріндегі депутаттық бірлестіктер құруға құқылы. Депутаттық фракция Парламенттегі саяси партиялардың немесе қоғамдық бірлестіктердің ортақ саяси көзқарастары және әрекет бағдарламасына сәйкес Парламент мүшелерімен құрылатын ерікті бірлестік болып табылады.

Сонымен, фракция — бұл заңмен белгіленген тәртіпте тіркелген саяси партияны немесе өзге қоғамдық бірлестікті көрсететін депутаттардың ұйымдасқан тобы. Фракция Парламенттегі тиісті саяси партияның немесе өзге қоғамдық бірлестіктің мүдделерін білдіру мақсатында құрылады, ал заң шығарушы органдағы депутаттық топ депутаттардың сайлау округтеріндегі бірлесіп атқаратын жұмыстары үшін құрылады.

Депутаттар фракция атынан Парламент депутаттарын азаматтардың өтініштерімен, фракциялар қабылдаған шешімдермен таныстыруға құқылы. Бұл халықтың, қоғамдық бірлестіктердің, аймақтардың белгілі бір әлеуметтік топтарының проблемаларына қатысты мәселелерді Парламент Палаталарында көтеруге мүмкіндік береді.

Осыған байланысты депутаттар — депутаттық бірлестіктер өкілдері мемлекеттік органдарда және лауазымды адамдардан фракцияның қызметі үшін қажетті материалдар мен құжаттарды сұратып алуға құқылы. Сонымен, осы айтылғандардан депутаттық фракциялардың жеткілікті құқықтарға иелік ететіні және, егер депутаттың оның мәртебесімен белгіленген құқықтарын есепке алсақ, онда фракциялардың өз партиялық қызметін депутаттық міндеттерді пайдалана отырып

өрістетугі үшін кең құқықтық алаңға иелігі айқын көрінеді. Дегенімен бір-біріне қарым-қатынастылығы бойынша депутаттық құқықтардың бірегейлігін есте ұстау қажет.

Қазақстан заңы Республика Парламентінде Парламенттің кем дегенде он депутатын біріктірген парламенттік фракцияны, кем дегенде 15 депутатты біріктірген депутаттық топты тіркеу мүмкіншілігін қарастырады. Фракциялар мен депутаттық топтарды тіркеу Парламент Палаталарының Бюроларында жүзеге асырылады. Фракциялар мен депутаттық топтарды тіркеу үшін Парламент Палаталарының Бюроларына жазбаша хабарлама жіберіліп, онда оның атауы, мақсаттары құрамы мен фракцияның немесе депутаттық топтың атынан сөйлеуге уәкілдік берілген және Парламенттің, Палаталардың отырыстарында, комиссияларда, мемлекеттік органдарда, саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктерде оның өкілі болатын адамдар белгіленеді.

Республика заңы сондай-ақ депутаттарға бір мезгілде бір депутаттық фракция мен бірнеше депутаттық топтың мүшесі болу құқығын береді.

Депутаттық бірлестіктер Парламент басшылығымен өзара қалай әрекеттеседі? Біріншіден, депутаттық фракцияны тіркеу тіркелу ретімен жүргізіледі және тек қана ақпараттық сипатта болады; екіншіден, депутаттық фракциялар өздерінің шешімдері туралы Палаталар Төрағаларына хабарлап отыруға міндетті, өз кезегінде, төрағалық етуші жарыссөз уақытында сөз беруді талап еткен депутаттық бірлестік мүшелеріне сөз беруге міндетті; үшіншіден, Палаталар басшылығының депутаттық бірлестіктердің ішкі қызметіне араласуға құқығы жоқ, ал олардың құрылымы дербес құрылады. Дегенмен фракция немесе депутаттық топ жаңа мүшелерді қосып алған не олардың құрамынан депутаттар шыққан кезде ол жөнінде өзін тіркеген Бюроға хабарлауға міндетті. Егер депутаттар депутаттық бірлестіктен шыққан жағдайда оның сан құрамы оны тіркеген кезде болуға тиісті мүшелер санынан азайып қалса, ол өз қызметін тоқтатады және депутаттық бірлестік бұл жөнінде өз өкілдері арқылы Бюроға хабарлайды.

Мұндай шараның қандай түрде жүзеге асырылатыны, яғни депутаттық фракция атынан жазбаша хабарландыру не мәлімдеме беріле ме, Палата Бюросы мұндай жағдайда қандай шешім қабылдайды, бұл хабар Палатының жалпы отырысында көтеріле ме әлде Палата Бюро шешімін өз қаулысымен бекіту қажет пе — бұл мәселелер Қазақстан Республикасы Парламентінің Регламентінде анықталмаған.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес депутаттық топтар сайлау округтерінде бірлесіп жұмыс істеу үшін құрылады және олардың бұл жұмысы депутаттық қызмет өкілеттіктерінің шеңберінен шықпау керек. Мұндай анықтама депутаттық топтың қызметін елеулі деңгейде шектейді. Депутаттық фракцияға берілген құқықтарға депутаттық топтар ие бола алмайды. Депутаттық топтың депутаттық фракциялардың саяси бағдарламаларын қолдауға құқығы жоқ. Оның негізгі бағдарламалық ішкі саяси бағыты саяси және әлеуметтік тұрақтылықты одан әрі нығайту, Республиканың демократиялық институттарын дамыту туралы Президент идеяларын жан-жақты жүзеге асыру болып табылады.

Қазақстан Парламенті Сенаты және Мәжілісі депутаттарының жоғарыда қарастырылған конституциялық-құқықтық мәртебесі олардың құқықтарының теңдігін анықтайды. Бұл теңдік екі палатаның құзырындағы мәселелердің маңыздылық деңгейімен тікелей байланысты. Сондықтан бұқаралық ақпарат құралдарында, кейбір ғалымдар мақалаларында Сенаттың — жоғарғы, Мәжілістің — төменгі Палата деп аталуы негізсіз.